

ESTETIK EHTIYOJNING SHAXS MA'NAVY-AXLOQIY KAMOLOTIDAGI O'RNI

Mirzayeva Shahrizoda Shuhratjon qizi

*O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar
fakulteti Amaliy etika yo'nalishi 3-kurs talabasi*

E-mail: mirzayevashahrizoda71@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada estetik ehtiyojning shaxs ma'naviy-axloqiy kamolotidagi o'rni ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Estetik ehtiyoj insonning go'zallikni idrok etish, qadrlash, yaratish va kundalik munosabatlarda namoyon etishga bo'lgan ichki talabi sifatida talqin qilindi. Tadqiqotda estetik ehtiyojning estetik did, estetik ideal, badiiy tafakkur, axloqiy tanlov va milliy qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligi asoslandi. Xulosa qismida estetik ehtiyojni san'at, adabiyot, tabiat, mehnat madaniyati va milliy meros orqali rivojlantirish bo'yicha amaliy takliflar berildi.

Kalit so'zlar: estetik ehtiyoj, estetik did, ma'naviy kamolot, axloqiy tarbiya, go'zallik, san'at, estetik madaniyat, milliy qadriyatlar.

Аннотация. В статье анализируется роль эстетической потребности в духовно-нравственном совершенствовании личности. Эстетическая потребность рассматривается как внутренняя потребность человека воспринимать, ценить и создавать прекрасное. Обоснована ее связь с эстетическим вкусом, идеалом, нравственным выбором и национальными ценностями.

Ключевые слова: эстетическая потребность, эстетический вкус, духовное совершенствование, нравственное воспитание, красота, искусство, эстетическая культура, национальные ценности.

Abstract. The article analyzes the role of aesthetic need in the spiritual and moral development of the individual. Aesthetic need is interpreted as an inner demand to perceive, appreciate and create beauty. The study substantiates its connection with aesthetic taste, ideal, moral choice and national values.

Keywords: aesthetic need, aesthetic taste, spiritual development, moral education, beauty, art, aesthetic culture, national values.

KIRISH. Shaxs kamoloti masalasi har qanday jamiyatning ma'naviy taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq. Insonning axloqiy fazilatlarini, dunyoqarashi va hayotiy tanlovi faqat bilim yoki tashqi intizom orqali emas, balki uning ichki ehtiyojlari tizimi orqali ham shakllanadi. Ana shu ehtiyojlar orasida estetik ehtiyoj alohida o'rin tutadi. Go'zallikka intilish insonni san'atdan zavqlanish bilan birga hayotni tartib, uyg'unlik, mehr, ezigulik va mas'uliyat mezonlari asosida idrok etishga undaydi.

Estetik ehtiyojni faqat chiroyli narsalarni yoqtirish bilan chegaralash to'g'ri emas. U insonning tabiatdagi, mehnatdagi, muloqotdagi, so'zdagi, libosdagi va xatti-harakatdagi go'zallikni sezishi hamda uni hayotiy qadriyatga aylantirish qobiliyati bilan bog'liq. Shu sababli estetik ehtiyoj shaxsning ma'naviy-axloqiy kamolotida ko'prik vazifasini bajaradi: u his-tuyg'uni tafakkur bilan, zavqni mas'uliyat bilan, go'zallikni ezgulik bilan bog'laydi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy tarbiya jarayonida yosh avlodda go'zallikni anglash, yuksak did bilan yashash, qo'pollik va befarqlikka nisbatan ichki qarshilik hosil qilish zarur. Estetik ehtiyoj axloqiy me'yorlarni tashqi talabdan ichki ishonchga aylantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun maqolada estetik ehtiyojning mohiyati, uning ma'naviy-axloqiy kamolot bilan aloqasi va uni rivojlantirish yo'llari IMRAD talablari asosida tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Estetik tarbiya va estetik ehtiyoj masalasi pedagogika, falsafa, axloqshunoslik va madaniyatshunoslik kesishgan nuqtada o'rganiladi. I.X. Tugalov estetik tarbiyani o'quvchilarning ma'naviy, emotsional va badiiy rivojlanishidagi muhim omil sifatida talqin etadi. Uning yondashuvida estetik tarbiya voqelikka estetik munosabatni, go'zallikni idrok etish va uni hayotda yaratishga intilishni shakllantiradi. [1]

B.T. Abdullayev ma'naviy-axloqiy tarbiyani yosh avlod kamolotining asosiy yo'nalishi sifatida izohlaydi. U axloqiy madaniyatni yaxshilik, adolat, burch, or-nomus, insonparvarlik va milliy qadriyatlarga munosabat bilan bog'laydi. [2]

Mazkur yondashuv estetik ehtiyojni axloqiy ehtiyojlardan ajratib bo'lmasligini ko'rsatadi. Chunki go'zallikni his qilgan shaxs ko'pincha ezgulikka ham yaqinlashadi. U odobli bo'lishni faqat majburiyat emas, balki go'zal hayot kechirishning zarur sharti sifatida qabul qiladi.

S.I. Abramov estetik faoliyatni ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida tahlil qiladi. Uning fikricha, estetik faoliyat bolada ichki dunyoni ifodalash, go'zallikni anglash va ma'naviy qadriyatlarni his qilish imkonini kengaytiradi.[3]

N.V. Kireeva va N.E. Chernyavskaya estetik madaniyat tarkibida estetik ehtiyoj, estetik qiziqish, estetik did, estetik ideal va estetik faoliyat o'zaro bog'liq tizimni tashkil etishini ko'rsatadi.[4]

O'zbek ilmiy adabiyotlarida ham estetik madaniyat shaxs ma'naviy qiyofasini shakllantiruvchi omil sifatida yoritiladi. X.M. Shermatova va O'.D. G'anijonova talaba yoshlar estetik madaniyatini go'zallikni anglash, qadrlash va ijtimoiy muhitda madaniy xulqni namoyon etish bilan bog'laydi.[5]

Xorijiy falsafada I. Kant estetik hukmni erkin baholash va manfaatdan xoli zavqlanish bilan, F. Schiller esa go'zallikni insondagi hissiy va aqliy kuchlarni uyg'unlashtiruvchi tarbiyaviy omil bilan bog'laydi.[6]

P. Bourdieu didni ijtimoiy tajriba, tarbiya va madaniy kapital bilan bog‘lab talqin qiladi.[7]

Bu nazariyalar shuni ko‘rsatadiki, estetik ehtiyoj bir tomondan insonning ichki ruhiy olamiga, ikkinchi tomondan u yashayotgan ijtimoiy-madaniy muhitga bog‘liq. Shu bois shaxs ma‘naviy-axloqiy kamolotida estetik ehtiyojni oila, ta‘lim, san‘at, adabiyot, mehnat madaniyati va milliy qadriyatlar bilan uyg‘un shakllantirish zarur.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotda ijtimoiy-falsafiy, aksiologik, madaniyatshunoslik va pedagogik yondashuvlar qo‘llandi. Ijtimoiy-falsafiy yondashuv estetik ehtiyojni shaxs va jamiyat o‘rtasidagi ma‘naviy munosabatlar tizimida tahlil qilishga imkon berdi. Aksiologik yondashuv orqali go‘zallik, ezgulik, haqiqat, or-nomus, burch va insonparvarlik kabi qadriyatlarning o‘zaro aloqasi ochib berildi.

Qiyosiy-tahliliy metod yordamida o‘zbek, rus va xorijiy manbalardagi qarashlar solishtirildi. Kontseptual tahlil metodi orqali “estetik ehtiyoj”, “estetik did”, “ma‘naviy kamolot”, “axloqiy tarbiya” va “estetik ideal” tushunchalarining mazmuni aniqlashtirildi. Tizimli yondashuv asosida estetik ehtiyojning shaxs ichki dunyosi, axloqiy qarashlari, madaniy xulqi va ijodiy faoliyati bilan bog‘liqligi ko‘rsatildi.

Tadqiqotda nazariy umumlashtirish va sifatli kuzatuv usuli tanlandi. Kuzatuv predmeti sifatida yoshlarning san‘atga qiziqishi, adabiyot o‘qishi, tabiatga munosabati, jamoat joylaridagi madaniy xulqi, kiyinish va muomala estetikasi, maktab hamda oliy ta‘lim muhitidagi tarbiyaviy amaliyotlar umumlashtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Estetik ehtiyoj insonning go‘zallikka bo‘lgan ichki talabi, go‘zal narsani ko‘rish, undan zavqlanish, uni tushunish va yaratishga intilishidir. Bu ehtiyoj tashqi shaklni yoqtirishdan kengroq ma‘noga ega. Estetik ehtiyoj rivojlangan shaxs go‘zallikni rasm, musiqa yoki me‘morchilikdagina emas, balki halollik, poklik, mehr, mehnat madaniyati, so‘z odobi va insoniy munosabatlarda ham ko‘ra oladi.

Estetik ehtiyoj shaxsning his-tuyg‘ularini tarbiyalaydi. Axloqiy qoidalarni aql bilan bilishning o‘zi yetarli emas; inson ezgulikni qalban his qilishi, go‘zallikdan zavqlanishi va yomonlikdan ichki bezovtalik tuyishi lozim. Estetik ehtiyoj aynan shu nozik sezgirlikni kuchaytiradi. She‘r o‘qigan, musiqa tinglagan, tabiat manzarasidan zavqlangan yoki teatr asaridan ta’sirlangan yosh hayot hodisalariga nisbatan mulohazali va hamdard bo‘lishi mumkin.

Shu jihatdan estetik ehtiyoj shaxsning ma‘naviy immunitetiga ham ta’sir qiladi. Go‘zallikni chuqur his qilgan inson qo‘pollik, tartibsizlik, soxta dabdaba va axloqiy loqaydlikni qabul qila olmaydi. Bu rad etish tashqi taqiqlardan emas, balki ichki did va qadriyatdan kelib chiqadi.

Go‘zallik va ezgulik qadimdan falsafaning markaziy tushunchalaridan biri bo‘lib kelgan. Insoniyat tafakkurida go‘zal narsa ko‘pincha uyg‘unlik, tartib, me‘yor, poklik va yaxshilik bilan bog‘langan. Tashqi go‘zallik har doim ham axloqiy yetuklikni

anglatmaydi, biroq haqiqiy estetik kamolot go‘zallikning ma’naviy mazmunini anglashdir. Shaxs go‘zallikni ezgulikdan ajratib qo‘ysa, did yuzakilashadi; go‘zallik ezgulik bilan uyg‘unlashsa, estetik ehtiyoj axloqiy tarbiyaning kuchli omiliga aylanadi.

Estetik ehtiyoj axloqiy fazilatlarni uch yo‘nalishda mustahkamlaydi. Birinchidan, u insonda sezgirlikni kuchaytiradi. Sezgir inson boshqaning dardini his qiladi, tabiatga befarq qaray olmaydi, adolatsizlik va qo‘pollikdan ta’sirlanadi. Ikkinchidan, estetik ehtiyoj me‘yor tuyg‘usini shakllantiradi. Me‘yor muomala, kiyinish, nutq, hazil va tanqidda axloqiy chegarani saqlashga yordam beradi. Uchinchidan, u idealga intilish hissini uyg‘otadi. Idealga ega inson o‘zini takomillashtirishga, pokiza, tartibli, madaniyatli va foydali bo‘lishga harakat qiladi.

San‘at estetik ehtiyojning eng muhim manbalaridan biridir. Musiqa, adabiyot, teatr, kino, tasviriy san‘at, me‘morchilik va xalq amaliy san‘ati insonni oddiy kundalik tajribadan yuqoriroq ma’naviy holatga olib chiqadi. San‘at asari voqelikni ko‘chirib bermaydi, balki uni badiiy obrazlar orqali qayta anglatadi. Shu sababli san‘at bilan muloqot qilgan inson hayotni chuqurroq his qiladi, inson xarakteri va axloqiy holatlarni ichki tajriba sifatida kechiradi.

Adabiyotning estetik va axloqiy tarbiyadagi ahamiyati ayniqsa katta. Badiiy asar o‘quvchini qahramonlar taqdiri bilan yuzlashtiradi, unda hamdardlik, tanqidiy fikrlash va axloqiy baholash qobiliyatini uyg‘otadi. Abdulla Avloniy tarbiya masalasini millat taqdiri bilan bog‘lab, go‘zal xulq va odobning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini alohida ta’kidlagan.[8]

San‘at va adabiyotning ta’siri majburiy targ‘ibot shaklida emas, balki jonli estetik tajriba orqali berilganda samarali bo‘ladi. Muzeyga borish, teatr tomosha qilish, she’rxonlik, badiiy asar muhokamasi, ijodiy kechalar va ko‘rgazmalar yoshlar estetik ehtiyojini kuchaytiradi. Bunda asosiy maqsad ma’lumot berish emas, balki go‘zallikni his qilish va hayotga tatbiq etish ko‘nikmasini rivojlantirishdir.

Estetik ehtiyoj shaxsda milliy o‘zlikni anglash bilan ham bog‘liq. Har bir xalqning go‘zallik haqidagi tasavvurlari uning tarixi, tili, urf-odati, me‘morchiligi, libosi, musiqa merosi, xalq og‘zaki ijodi va turmush madaniyatida mujassam bo‘ladi. O‘zbek xalqining estetik dunyoqarashida me‘yor, hayo, samimiyat, mehmondo‘stlik, ozodalik, nafislik, ranglar uyg‘unligi, so‘z latofati va muomala madaniyati muhim o‘rin tutadi.

Milliy qadriyatlar estetik ehtiyojni tarixiy va ma’naviy mazmun bilan boyitadi. Samarqand, Buxoro, Xiva me‘moriy merosi insonda hayrat bilan birga tarixiy xotira, faxr va mas’uliyat tuyg‘usini uyg‘otadi. Milliy naqsh va hunarmandchilik buyumlari mehnat, sabr, did va mahorat uyg‘unligini ko‘rsatadi. Maqom san‘ati esa tovush, so‘z, ruhiy holat va falsafiy teranlikning betakror birligini ifodalaydi.

Milliy-estetik qadriyatlarni shaxs tarbiyasida qo‘llash konservativ yondashuvni anglatmaydi. Aksincha, milliy merosni tirik qadriyat sifatida anglash, uni ta’lim, ijod,

madaniy tadbirlar va kundalik hayot bilan bog‘lash zarur. Agar milliy meros hayotiy, ijodiy va ma’naviy ehtiyoj sifatida talqin qilinsa, u shaxs kamolotining tayanchiga aylanadi.

Tadqiqot natijalari estetik ehtiyoj shaxs ma’naviy-axloqiy kamolotida bir nechta funksiyani bajarishini ko‘rsatadi. Tarbiyaviy funksiya shaxs hissiy olamini boyitadi; aksiologik funksiya go‘zallikni qadriyatlar tizimida baholashga o‘rgatadi; ijodiy funksiya insonni yaratish, yaxshilash va takomillashtirishga undaydi; regulyativ funksiya esa xulq-atvor, muomala va turmush madaniyatida me‘yor tuyg‘usini beradi.

Funksiya	Mazmuni	Natija
Tarbiyaviy	Hissiy olamni boyitadi	Mehr va odob kuchayadi
Aksiologik	Go‘zallikni qadriyat sifatida anglatadi	Ezgulik va halollik mustahkamlanadi
Ijodiy	Yaratish va takomillashtirishga undaydi	Faollik va tashabbus rivojlanadi
Regulyativ	Me‘yor tuyg‘usini beradi	Madaniy xulq shakllanadi

Jadvaldan ko‘rinadiki, estetik ehtiyoj shaxsning faqat badiiy qiziqishlarini emas, balki axloqiy munosabatlari, madaniy xulqi va ijtimoiy faolligini ham tartibga soladi. Shu sababli estetik ehtiyojni shakllantirish tarbiya tizimining zaruriy sharti sifatida qaralishi kerak.

Tarbiya amaliyotida estetik ehtiyojni rivojlantirish bilan bog‘liq muammolar ham mavjud. Birinchi muammo - estetik tarbiyani faqat bayram tadbirlari yoki konsertlar bilan cheklashdir. Aslida estetik tarbiya sinf xonasi tartibi, o‘qituvchi nutqi, kiyinish madaniyati, maktab va universitet muhitining ozodaligi, badiiy adabiyotga munosabat va jamoaviy muloqotgacha bo‘lgan barcha jarayonlarda namoyon bo‘lishi lozim.

Ikkinchi muammo - didning yuzakilashuvi. Ba‘zan yoshlar go‘zallikni tashqi bezak, qimmatbaho buyum yoki dabdaba bilan tenglashtiradi. Bunda estetik ehtiyoj ma’naviy mazmundan ajralib, iste‘molchi kayfiyatga bo‘ysunadi. Bunday holatga qarshi san‘at va adabiyotning tarbiyaviy kuchidan foydalanish, go‘zallikning ichki mazmunini mehnat, halollik va ma’naviy poklik bilan bog‘lab tushuntirish zarur.

Uchinchi muammo - estetik va axloqiy tarbiyaning alohida olib borilishidir. Agar axloqiy tarbiya faqat nasihat, estetik tarbiya esa faqat ko‘rgazma shaklida qolsa, ular barqaror qadriyatga aylanmaydi. Estetik ehtiyoj axloqiy tarbiya bilan uyg‘unlashganda, inson yaxshi xulqni go‘zal xulq, go‘zal xulqni esa ma’naviy burch sifatida anglay boshlaydi.

XULOSA. Estetik ehtiyoj shaxs ma’naviy-axloqiy kamolotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U insonni go‘zallikni idrok etish, qadrlash, yaratish va

hayotiy munosabatlarda namoyon etishga undaydi. Estetik ehtiyoj rivojlangan shaxs san'at, adabiyot, tabiat, mehnat, muomala va milliy madaniyatdagi go'zallikni anglash orqali ichki dunyosini boyitadi, axloqiy sezgirlikni kuchaytiradi va hayotga mas'uliyatli munosabatda bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, estetik ehtiyoj estetik did, estetik ideal, ijodiy tafakkur va axloqiy tanlov bilan uzviy bog'liq. U shaxsda faqat zavq uyg'otmaydi, balki yaxshilikka intilish, qo'pollikdan tiyilish, me'yorni saqlash, go'zal xulqni qadrlash va ma'naviy poklikka ehtiyojni kuchaytiradi. Shu bois estetik tarbiya axloqiy tarbiyaning tashqi bezagi emas, balki uning ichki ruhiy tayanchi sifatida qaralishi zarur.

Estetik ehtiyojni rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida san'at, adabiyot, falsafa va axloqiy tarbiyani uyg'unlashtirish; milliy madaniy merosni yoshlar hayotiga jonli va ijodiy shaklda kiritish; oila, maktab va oliy ta'lim muhitida go'zal muomala, ozodalik, tartib, badiiy did va madaniy xulqni kundalik tarbiya mezoniga aylantirish lozim. Estetik ehtiyoji yuksak shaxs o'z hayotini ham, jamiyatdagi munosabatlarni ham go'zallashtirishga intiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Тугалов И.Х. Эстетическое воспитание как важный фактор духовного развития учащихся // 663.pdf. – С. 662–665.
2. Абдуллаев Б.Т. Духовно-нравственное и эстетическое воспитание учащихся // International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS). – 2025. DOI: 10.5281/zenodo.17289559.
3. Абрамов С.И. Значение эстетической деятельности в духовно-нравственном воспитании детей // Вестник ПСТГУ. Серия IV: Педагогика. Психология. – 2008. – Вып. 1 (8). – С. 7–15.
4. Киреева Н.В., Чернявская Н.Е. Сущность эстетической культуры и ее компонентов // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2013.
5. Shermatova X.M., G'anijonova O'.D. Talaba yoshlar o'rtasida estetik madaniyatning o'rni // Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences. – 2023. DOI: 10.5281/zenodo.10349685.
6. Kant I. Critique of the Power of Judgment. – Cambridge University Press, 2000; Schiller F. On the Aesthetic Education of Man. – Dover Publications, 2004.
7. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. – Harvard University Press, 1984.
8. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992